

Un manual despre *fake news*

Bogdan Oprea, *Fake news și dezinformare online: recunoaște și verifică. Manual pentru toți utilizatorii de internet*, Editura Polirom, Iași, 2021, ISBN: 978-973-46-8418-2, 240 p.

Dacă suntem în căutarea unui text consistent despre dezinformare și alte maladii ale comunicării, scris nu doar de un teoretician, ci și de un practician în domeniul comunicării, nu sunt mulți specialiști români care să fie recomandați așa de solid de parcursul lor profesional pentru a-l scrie, așa cum este autorul acestui volum. Bogdan Oprea este specialist în comunicarea în administrația publică și a lucrat la nivel înalt atât în România (fiind, printre altele, purtător de cuvânt al președintelui României și șef al Departamentului de Comunicare Publică al Administrației Prezidențiale, purtător de cuvânt al Ministerului Dezvoltării Regionale și Turismului, purtător de cuvânt al Ministerului Sănătății), cât și la nivelul Uniunii Europene (fiind consilier de rang înalt al UE pentru comunicare și vizibilitate în cadrul Cancelariei de Stat a Guvernului Republicii Moldova). Din 2007 este cadru didactic la Facultatea de Jurnalism și Științele Comunicării în cadrul Universității din București și a susținut unul dintre primele doctorate în științele comunicării pe tema *fake news* și a dezinformării online, cu o cercetare asupra alegerilor prezidențiale din România. A lansat și predă primul curs din mediul universitar românesc dedicat combaterii fenomenului dezinformării, manipulării și *fake news* online („Fake news și dezinformare online: recunoaște și verifică”); predă și alte cursuri și seminare de jurnalism („Producție de presă scrisă”, „Tehnici de redactare”, „Genurile presei scrise”, „Presă și actualitate” etc.). Timp de 12 ani a profesat ca jurnalist și a ocupat poziții redacționale, de la cele de redactor și reporter până la cele de șef de departament și redactor-șef adjunct în mai multe organizații media românești (printre care „Evenimentul zilei”, „Adevărul de seară”, NewsIn, Prima TV). Totodată, a lansat

și condus editorial și administrativ mai multe cotidiane de rețea și reviste lunare de nișă. Este moderatorul podcast-ului „*Fake News Theory* cu Bogdan Oprea”. În același timp, este implicat activ în mai multe proiecte de voluntariat în țară, dar și în misiuni umanitare internaționale.

De altfel, autorul recunoaște faptul că documentarea sa, derulată pe parcursul mai multor ani, a plecat de la experiența proprie în domeniul practic al comunicării în sfera administrației publice, care i-a stârnit interesul academic, precum și de la experiența la catedră, prin introducerea primului curs universitar dedicat *fake news* și dezinformării online. Astfel a apărut acest manual, editat la prestigioasa editură ieșeană Polirom, structurat în zece capitole, care cuprind o impresionantă bibliografie de specialitate, argumentată cu o largă, aproape exhaustivă adaptare la reglementările din domeniu.

De la începutul demersului său, autorul precizează că prezența în spațiul lingvistic, dar și comunicațional românesc, a sintagmei „*fake news*”, preluată din limba engleză, poate fi asociată, din motive stilistice, dar și de sinonimie, sintagmei din limba română „știre falsă”. Apoi, în abordarea metodică a temei, caută argumente referențiale încă din Primul Război Mondial, invocându-l pe istoricul Marc Bloch, care descria, în anul 1921, forța și efectul *fake news* asupra minții oamenilor în conflagrația mondială. Deseori știrile false sunt simple născociri pentru a influența opinii sau pentru a se supune unui ordin; ele se nasc, proliferază, tulbură minți, supraestimându-le sau înfrângându-le curajul (p. 7-8).

După un secol lumea a devenit mult mai interconectată, tehnologic și comunicațional, apărând televiziunea, rețelele de socializare (RSO) și internetul, teritoriu necartografiat, cu o evoluție rapidă și greu de anticipat; toate aceste revoluții tehnologice au generat o răspândire virală a informațiilor, a facilităților de producere a unor conținuturi de către orice utilizator, fără niciun fel de filtru.

În cazul procesului de producție a știrilor de către mass-media, avem de-a face cu reguli și proceduri care reglementează trei mari câmpuri de activitate: identificarea evenimentelor, selectarea și verificarea informațiilor și tehnicile de procesare a informațiilor (apud Mihai Coman). De aceea, jurnalismul, ca profesie, și mass-media, ca sistem, oferă publicului informații filtrate și purtătoare de semnificații, ceea ce implică acele norme, standarde profesionale, dar și deontologice.

Astfel, în mass-media au un rol foarte important „controlorii de calitate”, *gatekeepers*, care verifică respectarea normelor și standardelor amintite. Dar astăzi sursa conținuturilor și știrilor produse nu este doar mass-media, ci orice utilizator de RSO sau platforme digitale. Ca efect, spațiul de producere și răspândire a unor conținuturi distorsionate, parțial adevărate,

intenționat sau sub influențare online, este uriaș. Tocmai de aceea, autorul consideră că motivația elaborării lucrării de față este dată de necesitatea dobândirii abilităților și deprinderilor pentru ca oamenii să fie mai puțin vulnerabili în fața tentativelor de influențare și manipulare online.

Dar, în mod special, lucrarea se dorește a fi „un manual pentru studenții din domeniile științelor sociale, jurnalismului, comunicării, psihologiei, sociologiei etc., pentru jurnaliștii profesioniști formați în școala veche a presei, dar nevoiți să facă față noilor paradigme care le guvernează profesia”, precum și pentru toți utilizatorii de internet care doresc să se familiarizeze „cu conceptele din domeniu, cu felurile de influențare larg folosite în spațiul digital și nu numai, dar și cu modalitățile de identificare a acestora și cu *fact checking-ul*” (p. 10).

Autorul contextualizează problematica abordată în „epoca crizelor” multiple care au generat-o. Mai întâi, e vorba de o criză cognitivă, determinată de bombardamentele informaționale asupra proceselor de cunoaștere, generatoare de vicii, falsuri și erori cognitive, care fac ca societățile moderne să fie conduse de biasuri și prejudecăți, ceea ce generează vulnerabilități în lanțul epistemic al formării opiniei oamenilor: vulnerabilitatea sistemului mass-media, a opiniei publice și a procesului de cunoaștere. Criza epistemică este generată de scepticism și relativism, sursă a unei realități cognitive. Ne confruntăm cu teorii ale conspirației, conform cărora orice fenomen social este produs de cei interesați în apariția sa, cu o criză de încredere în instituțiile publice, precum și cu o criză de încredere în mass-media. Revoluția digitală, determinată îndeosebi de accesibilitatea în bandă largă și dezvoltarea RSO, a crescut exponențial accesul utilizatorilor, autorul analizând modurile de manipulare a informațiilor în contextul acestei explozii a resurselor online, care oferă un teren fertil pentru dezinformare, manipulare, propagandă și *fake news*.

În acest context, autorul elaborează un scurt istoric al influențării maselor, de la Biblie până la societatea contemporană, al rolului presei în acest proces, cu incursiuni și exemplificări în istoria acesteia; analizează impactul rețelelor de socializare, al acelor „media sociale” sau „rețele de socializare” (*social networking sites*), de la acceptiunea largă sociologică până la cea de rețele sociale ca platforme digitale care permit comunicarea între oameni și partajarea de conținuturi.

Fenomenul dezinformării este abordat în paradigma informării, pe care Philippe Breton o consideră parte a celor trei genuri de comunicare pe care indivizii le stabilesc între ei – informarea, convingerea și exprimarea.

Dezinformarea este analizată etimologic și istoric de la Sun Tzu până la organigrama CEKA, înființată în anul 1917, care cuprindea o secțiune de provocare și dezinformare. Sunt expuse contribuțiile unor exegeți ai dezinformării ca armă de război (Vladimir Volkoff), ca artă a înșelătoriei, a unei combinații de tehnici și tactici ce includ dezinformarea, simularea, camuflarea, diversiunea practică de Armata Roșie, KGB, GRU („maskirovka”). Incursiunile în câmpul conceptual al dezinformării trec în revistă abordările unor teoreticieni precum Henri-Pierre Cathala, Guy Durandin, James Pamment, Patrick Verniers, Ștefan Vlăduțescu, precum și studii și cercetări în domeniu, efectuate la MIT, Cambridge (SUA), sau de către Gordon Pennycook și David G. Rand.

În ceea ce privește tipologia, Bogdan Oprea evidențiază taxonomia dezinformărilor asasinării președintelui J. F. Kennedy din 1963, realizată de profesorul James H. Fetzer, în 2004, precum și dezinformarea pe rețelele de socializare, în analiza cercetătorilor de la Lund University, Suedia; ambele studii prezintă un inventar foarte relevant al tehnicilor și metodelor de dezinformare (pp. 64-67).

Cercetarea acestui mecanism este completată cu alte concepte care reprezintă „tulburări informaționale”, relatate de First Draft, o coaliție nonprofit, fondată în 2015 și formată din universități, mass-media, platforme online și ONG-uri înființate pentru combaterea dezinformării (pp.72-75).

Nu în ultimul rând, autorul evidențiază eforturile instituționale pe care UE le face pentru combaterea acestui fenomen și reglementările adoptate în ultimii ani, la nivelul tuturor instituțiilor europene, cum ar fi decizia din 2020 la implementarea proiectului ”The European Digital Media Observatory”, care se dorește a fi un hub european pentru *fact-checkers*.

Un capitol de interes în economia cercetării este cel dedicat fenomenului *fake news* (pp. 79-98). Studiul abordează câmpul conceptual al conceptului de adevăr și, în context, al celui de știre (adevărată); sunt analizate conceptualizările adevărului și ale știrii, modele, taxonomii, perspective de abordare: perspectiva mesajului și a lingvisticii, perspectiva surselor și intențiilor, perspectiva structurală, cea a rețelei (vezi „modelul Pennsylvania”); delimitările conceptuale ale *fake news*, caracteristicile acestora, concepte asociate precum *mock news*, adică exploatarea formei convenționale și a discursului unei știri pentru a disemina știri fabricate și informații false, prin mascarea intereselor politice sau/și economice.

Alți termeni, precum *alt-right media* și *alt-fact*, au pondere redusă și sunt derivate din conceptul de „comunicare alternativă”, lansat la Reuniunea UNESCO cu privire la Autogestiunea, Accesul și Participarea la Comunicare din octombrie 1977, de la Belgrad. Acest concept s-a extins în ultimii ani pentru a defini o paletă largă de cauze interconectate

ale unor poziții ideologice și partizane, radicale chiar, de conspirații promovate de website-uri cu informații care copiază formate jurnalistice pentru a distribui dezinformarea (pp. 98-103).

Autorul revine la importanța *gatekeeping*, adică a filtrării, a controlului informației transmise și a formei sale finale, realizată de persoane, jurnaliști, coduri deontologice și organizaționale, algoritmi computerizați și combinații ale acestora, cu rolul de a menține, consacra și promova normele culturale din societate.

Această teorie tradițională este completată de *gatewatching*, adică de existența unor hub-uri care monitorizează părțile, printr-o nouă formă de editare colaborativă existentă pe web, care implică utilizatori ca reporteri și coproducători pentru web-situri de știri specializate, ceea ce le permite să publice propriile relatări informative și trimiteri către articole din alte surse online și cărora, uneori, chiar li se predă controlul editorial al comunității online (p. 108).

Plecând de la definiția din *Dicționarul Oxford* în ediție electronică, Bogdan Oprea încadrează cercetarea „epocii post-adevărului”, legat de minciună, de „manipularea adevărului”; conceptul a fost lansat în 2004, a fost amplificat din 2016 după decizia UK de a părăsi UE și după alegerile prezidențiale din SUA din 2016. Un concept care se referă la mesaje, conținuturi, discursuri ce se îndepărtează de realitate, erodează încrederea în fapte, permițând oamenilor să-și configureze o realitate proprie, dominată de prejudecăți și credințe, amplificând chiar efectul de turmă.

Autorul abordează clasificările tehnicilor de influențare online și importanța acestor tipologii în înțelegerea modului în care sunt construite și utilizate pentru a dezinforma, influența, manipula informațiile, știrile și conținuturile, tocmai pentru a le putea descoperi, cerceta, bloca în efectele lor.

Astfel, el expune două dintre cele mai elaborate modele teoretice dezvoltate de cercetători: modelul Lund, configurat de Departament of Strategic Communication, Lund University, Suedia, și modelul Pennsylvania, elaborat de Donald P. Bellisario College of Communications, Pennsylvania State University, SUA (pp. 115-191).

Este un capitol cuprinzător, elaborat, un adevărat manual de contracarare a *fake news* pentru studenți, cercetători, jurnaliști, comunicatori, persoane publice, politicieni, dar și pentru participanții la traficul online.

În final (pp. 193-220), autorul abordează problema verificării informațiilor: în primul rând verificarea caracterului de dezinformare, pornind de la studierea celor trei elemente ale tulburărilor informaționale - agentul, mesajul și interpretatorul, dezvoltând o matrice de analiză a acestui proces. Aceasta presupune două paliere: verificarea faptelor/informațiilor

înainte de publicarea lor (ex-ante) și, ulterior, verificarea ex-post, după publicarea lor, acestea diferențiind jurnalismul de propagandă, ficțiune, artă și divertisment. Verificarea ex-post a luat naștere odată cu platformele și proiectele de *fact-checking* („verificarea faptelor”), a căror misiune este de a suplini precaritatea documentării, dar și de a demasca (*debunking*) tentativele intenționate de dezinformare. În context, autorul prezintă paradigmele de identificare a *fake news*, etapele de parcurs, instrumentele utilizate în mediul online.

Modelul „Pennsylvania” identifică opt categorii de conținut online identificate în studiul amintit din 2019, oferă și un model de „arbore al deciziei”, care funcționează ca o diagramă, în care fiecare mod de decizie este un „test” binar al unui atribut sau al unei caracteristici a știrii false. În analiză este prezent și conceptul de „detectare a știrilor false” - *fake news detection*, care se referă la „prezicerea surselor ca un anumit articol (știre, editorial, expunere etc.) să fie înșelător în mod intenționat (Victoria Rubin și colaboratorii, 2015).

În concluziile sale, autorul recunoaște sentimentul contradictoriu pe care îl resimte și meditează la ce reprezintă progresul tehnologic în paradigma libertăților umane, între care libertatea de informare și cea de exprimare sunt cele mai scumpe. El atrage atenția că libertățile și drepturile omului, stipulate în articolul 19 din Declarația Universală a Drepturilor Omului, consfințesc dreptul fiecărui om de a primi și răspândi informații și idei prin orice mijloace, fără a se preciza caracterul de adevăr; în această formulare, omisiunea amintită creează terenul „răspândirii, influențării prin cuvânt, sunet și imagine în toate formele sale, inclusiv dezinformarea și *fake news*” (pp. 221-222). Aceasta este tema importantă pe care o lansează Bogdan Oprea în finalul studiului, al tratatului cu virtuți de manual, absolut inedit în peisajul acestui fenomen care a devenit o pandemie cu „victime” și care afectează mințile, sufletele, comportamentele și personalitatea oamenilor de pe întreaga planetă.

Așa cum remarcă și profesorul Mihai Coman, „cartea este o sinteză a dezbaterilor pe tema dezinformării și manipulării, dublată de analize de caz și de o sumă de tehnici de identificare a *fake news*. Ea se impune prin efortul de a face ordine într-o junglă a textelor referitoare la *fake news*, la dezinformare și la formele de influențare a publicurilor (persuasiune, propagandă, manipulare etc.). [...] În plus, cartea prezintă mai multe modele de interpretare a fenomenelor (...) și oferă baza pentru prezentarea unor strategii de «apărare» și a unor tehnici de «detectare», cu aplicație îndeosebi în social media” (coperta 4).

Doru TOMPEA